

A propòsit d'una bandera: Barçola, l'assalt del 1644 i el “perill moro”

Autor: Miquel Àngel Limón Pons

INTRODUCCIÓ. EL 'PERILL MORO'

El que s'ha genèricament anomenat *perill moro* dins la tradició popular menorquina, és alguna cosa més tibant i amb molta més base històrica que la mera apreciació llegendària amb què avui percebem el fenomen. Hi ha motius fonamentats per a no judicar-ho com el producte (o si es vol, un subproducte) de les nostres rondalles de l'avior reculada, ancestral i tòpica. No desmentiré, ans al contrari, que la idea del perill moro no formi part íntima i pletòrica pels quatre cantons de les essències pures de l'imaginari més inspirat i genuí de la cultura folklòrica de Menorca. Però el fet no ens ha de sostreure de la certesa que l'origen d'aquesta mena de relats fantàstics prové de la història positiva i verídica: la documentada a mans plenes. És ben exacte considerar, idò, que totes, o gairebé totes, les llegendes que evocuen capítols de moros prenen arrels en el nucli d'algun episodi de naturalesa històrica; açò és, confirmats en els documents històrics, raonablement fefaents i autèntics. Així, resulta sempre possible a l'historiador més exigent de rastrejar-ne el pòsit de realitat que dorm en el fons de les narracions fabuloses i que la tradició popular ha esventat en versions llegendàries a través dels segles, fins a desfigurar-les de llur exactitud i precisió primigènies. Venc d'acord a afirmar que l'expressió *perill moro*, un cop filtrada pel sedàs de l'antixenofòbia dels nostres dies —tan imprescindible de ser predicada i universalitzada— esdevé una frase desafortunada: potser retrona a vulgar i ofensiva. I açò no obstant, les denses pàgines del passat menorquí donen testimonis a bastament de l'existència del perill moro com un fet incontrovertible; és a dir, de naturalesa plenament històrica. Al capdavant, en dóna la Mediterrània entera, de testimonis. En qualsevol punt del seu llarguíssim litoral, així siguin farallons, platges, calanques o ports, tant se val!, trobaríem miriades de records que parlen de ràtzies corsàries, desembarcaments o cops de mà, brandats aquí i allí. Les cròniques de les tres cultures mil·lenàries (jueva, cristiana i àrab) que viuen acostades a la ratlla del nostre mar interior romanen estimbades de capítols que, dit en termes lacònics però respectuosos, ens informen de topades entre si: moros contra cristians, i a l'inrevés; i jueus contra àrabs, i a l'inrevés, etcètera. Aquesta és la qüestió principal, historiogràficament parlant des de la nostra perspectiva menorquina: el Mediterrani ha estat —i encara ara ho és— un cau de batusses entre moros i cristians contínues. La història més atàvica i vella de la Mediterrània, la més constant en el temps, és un reguitzell de disputes interminables entre els credos cristià i musulmà. Que semblant sensació perdura en els nostres dies, no crec que ningú no ho pugui desmentir. No hi esteu d'acord? De punta a punta de la Mediterrània, la tràgica constant se'ns apareix inequívoca i periodísticament palpable.

El problema, idò, ens arriba de lluny dins les pàgines de la història. Corsaris famosos van ser els germans otomans Barba-rossa, Hayreddin i Oruc Reis el major, els quals prengueren el control d'Algèria a començament del segle XVI i la convertiren en el centre de la pirateria mediterrània gairebé durant tres segles. Fou el primer qui el 1535 assaltà i arrasà la vila de Maó. També establiren l'imperi otomà al nord d'Àfrica, amb una prolongació de bonibé quatre segles d'hegemonia. D'altres corsaris otomans d'anomenada foren Turgut Reis (conegut com a Dragut a Occident), Kurtoglu (dit Curtogoli), Kemal Reis, Salih Reis i Koca Murat Reis. El 1544 Hayreddin capturà l'illa d'Ischia, emportant-se 4000 presoners i esclavitzant 9000 habitants de Lípari, quasibé la població entera. El 1551 Turgut Reis esclavitzà la

població de l'illa maltesa de Gozo, i n'envià devers 5000 a Líbia. El 1554 els pirates saquejaren Vieste i feren presa sobre 7000 esclaus. El mateix Turgut Reis saquejà Bastia, a l'illa de Còrsega, i hi féu 6000 captius. Com és tan sabut dels menorquins, el 1558 els turcs destruïren Ciutadella a sang i foc i, encara, produïren l'esclavització ben bé de 3000 sobrevivents, duts a Constantinoble (avui, Istanbul) com a esclaus. El 1563 Turgut Reis arribà a les costes de l'actual província de Granada, i hi capturà viles de costa com ara Almuñécar (amb 4000 presoners). Sembla predominar, en tot plegat, una mena de preferència geogràfica per les Illes Balears (Pollença, Alcúdia, Maó, Ciutadella, Alaior) que, en lògica resposta al perill constant, hi van ser construïdes una munió de torres de vigilància i de defensa artillera, i s'hi bastiren esglésies fortificades, com és el cas inqüestionable de Santa Eulàlia d'Alaior. Fet i fet, les amenaces foren tan severes i constants que l'illa de Formentera, per exemple, deixà de romandre habitada per un temps.

El fenomen històric, però, abraçava tota mena d'interessos nacionals. Entre 1609 i 1616 Anglaterra perdé 466 vaixells mercants a causa de l'amenaça barbaresca. Les accions d'hostilitat encara es deixaven sentir ben entrat el segle XIX, amb tota mena de captures mercants i les consegüents esclavitzacions dels tripulants francesos, anglesos, espanyols, etc. Durant les primeres dècades, concentraren els seus objectius contra la navegació mercantil dels Estats Units, tot desfermant les anomenades *The Barbary Wars*, que conduïren a l'establiment d'una base naval americana dins del port de Maó entre 1815 i 1845. Formalment, va ser aquest estat de coses que va portar els francesos a executar un atac militar el 1830, conclòs amb la presa i annexió d'Algèria a la metròpoli de París en qualitat de colònia. Per tant, el perill moro representa un capítol de la història de la Mediterrània de dilatada extensió en el temps i d'efectes impressionants sobre els interessos, diguem-ne, cristians de nacions riberenques del continent europeu.

D'una banda, allà on la mar travessa el pas dels Dardanels, es fa mar de Màrmara i desemboca a l'estret del Bòsfor per esdevenir la Mar Negra; i de l'altre cantó, la guaita damunt la Roca de Gibraltar just abans que el Mediterrani acabi vessant dins l'oceà. Heus aquí, d'extrem a extrem, el marc geogràfic d'aquesta enemistat pregonia i secular a què faig esment. En efecte, en aquesta dilatada expansió marítima no hi trobaríeu un pam de costa que no hagi sentit petar les dents, alguna vegada, a causa d'una o de diverses mostres d'hostilitats creuades entre moros i cristians. ¿S'aixecarà el dia feliç que la convivència remuntarà volada i esdevindrà un goig admirable i humaníssim de concòrdia? En la meua pobra capacitat de prospectiva no sabia pas albirar-ho. Ja ho veurem.

El que, en canvi, sí puc fer és escrutar aquesta casta d'afers en forma retrospectiva, i dir que el perill moro ha estat una constant claríssima de la història de Menorca, com ja he apuntat de seguida. Sobretot, en el curs de l'Edat Moderna. Els assalts sobre Maó (1535) i Ciutadella (1558) són els casos més esfereïdors, per raons poderosíssimes de dol i de devastació pregonia a què donaren lloc. Però el drama és numèricament prolix. Els fets prominents de Maó i Ciutadella, en realitat, es veieren fitats al llarg dels segles XVI i XVII (i una mica encara en el XVIII) de nombrosos pillatges continus i reiterats, ara en un indret, ara en un altre, del litoral menorquí. Són abundats les notícies de robatoris de caps de bestiar, de saqueigs d'alqueries, d'incursions intimidatòries i fins d'assassinats de pagesos portats a terme pel des-

embarcament de vaixells corsaris arribats, en un o altre moment, de la vorera nord-africana. Pel que fa a la vila i terme d'Alaior, l'episodi més divulgat és el que tingué lloc a s'Olla de ses Coves el 9 de juliol de 1644, a la tombada septentrional de l'illa, a tocar de les platges de Son Saura. El protagonitzà la milícia local de la qual era un dels capdavanters un personatge que, en segles ulteriors, es veuria amarat de contro·versia pel que fa a la interpretació del seu paper biogràfic. Parl, és clar, de Miquel Barçola i Cardona (Alaior, 1588-1644).

En un estudi que vaig donar a llum el 1994, ja havia considerat que després de les terribles i destructives invasions del 1535 i 1558, el segle XVI acabà copsat per una autèntica psicosi de por col·lectiva arreu de l'illa de Menorca; i, alhora, per una esfereïdora preocupació ciutadana pel que feia a la seguretat pública i personal. L'historiador Rafael Oleo explica el següent: «Vemos entre los papeles del Dr. Martí que los jurados de la isla acuden a los reales pies de S[u] M[ajestad] C[atólica], recordándole que estando ya informado del gran peligro en que se encuentran los poquísimos habitantes de Ciudadela que quedaron después de aquella invasión mora [la del 1558], hubiéranla abandonado ya, si su gobernador hubiese dado permiso para embarcarse. Y como no sea justo ni razonable que se vea continuamente en gran peligro de perder sus vidas, o de quedar cautivos por los moros, aunque sean débiles y poco numerosas sus embarcaciones que lleguen a sus playas; suplican a S. M. C. que se digne dar permiso para salir de esta tierra para ir a poblar otra de S. M., donde puedan vivir más seguros; o bien que se sirva mandarla fortificar con prontitud para defenderse de las incursiones enemigas, como efectivamente hasta aquí han vivido esperando, sobre todo desde la partida del ingeniero Juan Bautista Calvi [autor de l'obra militar de Sant Felip], el cual dejó encargado al señor gobernador se tuviesen disponibles unas dos mil cuarteras de cal». Volen significar aquestes paraules, diàfanament, que la més greu i permanent preocupació pública de l'època era la seguretat exterior. Constituïa el problema capdavanter, el més punyent i reiterat. La crònica menorquina de la segona meitat del XVI i primeres dècades del XVII és una encadenada successió d'episodis relatius a invasions i, paral·lelament, a projectes de fortificació de les viles i les costes. El mateix Oleo refereix que, al voltant del 1570, es tingué notícia que unes naus algerianes amenaçaven Alaior, la qual cosa obligà el governador (aleshores Joan de Cardona i Rocaberti) a fer-se present en aquell punt amb 100 homes de batalla provinents de Maó i d'un grup de cavalls des Mercadal i de Ferreries per tal d'organitzar la defensa. Parpal i Marquès també confirma aquestes dades, i considera que «mientras la Universidad [General] procuraba aprovisionarse y obtener municiones, el rey ordenaba al gobernador que, dejando la suficiente custodia en el castillo de San Felipe, pasase aquél, con su gente y caballería, a Mallorca y sacase de Menorca toda la gente». Els jurats reaccionaren i enviaren síndics a la Cort per tal de manifestar-hi que «lo buydar de dita Illa es un grandíssim dany axi als dits poblats de dita Illa per lo que auran de anar mendicant y perduts per altres terres [...]». I açò no obstant, no s'hi produí cap desembarcament pirata, ni tampoc l'evacuació dels habitants illencs. Entretant, de tot plegat encara se'n derivarà l'ordre de construir un «torreó fort» per a Alaior, destinant-hi, a la dita fàbrica, unes 1000 lliures de pressupost, a despesa del Consell General, «perque allí puguen star tuts y segurs en cas de inimichs, y que se elegesca en Hyalor una persona habil per aportar los comptes de las obras per fer lo dit torrionet, que per ço se tenen

destinades las dos mil lliures, pero que no se li pague res per salari». Sembla, però, que aquella obra no va ser bastida dins l'any 1570. Tanmateix, els dissenys de fortificar la vila eren, àdhuc, prou anteriors. Coincideixen, no pas per casualitat, amb la data del 1558, l'Any de sa Desgràcia, que en revifà unes ànsies socials i institucionals reivindicades de molt temps enrere.

Antoni Ramis i Ramis refereix que el poble d'Alaior, el 1558, havia sol·licitat al Consell General que hi construís una fortalesa a costa de la seva clàvia, per tal que poguessin emparar-s'hi les dones, els infants i les persones físicament inútils. La petició, emperò, en resultà desatesa, perquè els alaiorencs tenien l'obligació estipulada de refugiar-se en el castell de Sant Felip, a la boca del port de Maó. Tanmateix, tenaços en llurs reclamacions, no es donaren pas per vençuts. Així, en reiteraren la sol·licitud, fins que els fou aprovada pel Consell General en una sessió del 5 de juliol de 1569. Les obres començaren tres anys després, el 1572, però únicament consistiren a fortificar l'església parroquial de Santa Eulàlia, sota la direcció tècnica de l'hàbil i experimentat mestre d'obres Sebastià Saura, alhora mestre major del castell de Sant Felip. En definitiva, cal insistir que una mena de veritable commoció social al voltant d'eventualitats d'invasió i atacs exteriors es mantingué vivíssima durant tot el darrer terç del segle XVI. Fins i tot traspassaria a la següent centúria. Referint-se al clima social imperant a les acaballes del XVI, Rafel Oleo assegura que «los habitantes de esta desventurada isla sufrieron hambre, sobre todo cuando se veían amenazados de numerosos piratas que frecuentemente asolaban nuestras costas». L'inventari de fets i de casos concrets que podríem detallar resultaria extraordinàriament prolix. Descomptats els assalts de Barba-rossa sobre Maó (1535) i de Piali sobre Ciutadella (1558), en el curs dels segles XVI i XVII Menorca registrarà no manco de vint-i-dos episodis, és clar, de gravetat diversa, però que, al capdamunt, alimentaven un cert estat de psicologia col·lectiva de veritable perill per a la seguretat, en particular amenaçada per forces del món islàmic. Per exemple, esmentats ara de forma passavolant, direm que de cops de mà se'n produïren sobre l'illa d'en Colom, Sant Joan de Missa, Binidonaire o sa Tor-re Blanca de Maó. D'alarmes generals amb mobilitzacions a totes les poblacions, en comptam les de 1570 (amb particular amenaça sobre Alaior), 1617, 1621, 1632, 1636, 1638, 1640 (també d'amenaça particular contra la vila d'Alaior) o 1643, amb el ben entès que, a vegades, el perill provenia també d'estols cristians en guerra contra el rei d'Espanya, com ara els francesos, anglesos i holandesos que, ben igual que els barbarescs, infonien l'amenaça de desembarcar damunt Menorca. En definitiva, el reguitzell que deixam anotat actua de palesa demostració de quin era l'estat de desprotecció de l'illa en aquells anys, quan —ben bé ho podem dir sense caure en hiperbolisme— els menorquins vivien damunt un roquissar abandonats a la seva sort. Com ha volgut resumir-ho Eusebio Lafuente, en aquells primers compassos del segle XVII, tot heretant la situació precedent immediata, «los berberiscos, de vez en cuando, continuaban con sus golpes de mano. Y encima de todo esto, y lo que era peor, Menorca estaba, alternativamente, en el punto de vista de varias potencias europeas que amenazaban con invadirla». Ho hem apuntat abans: al bell mig dels continus atacs pirates, que, malgrat tot, sols aspiren a practicar el pillatge sense produir amenaces de sobirania, Menorca ja començava de ser cobejada per interessos polítics i estratègics de segell europeu, l'expressió contundent dels quals apareixerà a pler en la centúria següent, en el set-cents, amb les

ocupacions angleses i francesa. Per si soles ompliran la història del segle enter.

Fet i fet, per tant, estem davant d'un clima històric que va mantenir-se més o menys àlgid des de la meitat del segle XVI i fins ben descabdellat el XVII. La intensitat del perill moro, però, minvà notòriament durant el XVIII. La proporció decaigué a ulls vista comparada amb els dos anteriors. L'anglòfil i majestàtic autor Pere Riudavets i Tudurí, a les pàgines del seu compendi d'història de Menorca, estima que la presència colonial d'Anglaterra va mantenir allunyats de la nostra costa els vaixells corsaris de les regències magribines de Tunis, Algèria i Líbia. Fou, però, en el parèntesi espanyol del segle XVIII (1781-1798) que es visqué un altre cas molt sonat, per més que quedaria avortat. Es produí el 1784.

UN CAS EN TEMPS D'EN BARÇOLA

Alguna cosa singular i misteriosa, absolutament irrefrenable, hi ha en la vida de Miquel Barçola i Cardona. En el darrer segle i mig, s'ha convertit en una biografia de contínues rectificacions amunt i avall, ara bo, ara dolent, ara blanc, ara negre, potser groc, potser vermell com la sang. Fins i tot, ha esdevingut la palestra de la polèmica recalcitant, de les interpretacions i les reinterpretacions, practicades, sovint, a la llum filtrada de l'agitació política de cada moment, però escassament a la llum nítida, neutral, de la història. I tot açò, és clar, amb la més absoluta passivitat (per no dir ara «innocència») del personatge que, ben segur, deu sentir alguna punyent incomoditat dins la tomba que se li féu ocupar, com diu el testament, «en lo vas dels Barsola» de la parroquial església de Santa Eulàlia d'Alaior. No és rar (si se'm deixa que traci ara una ironia imperible) que les restes mortuòries no vagin aparèixer en la campanya d'excavacions arqueològiques, ara fa un parell d'anys, quan s'escometeren les obres de restauració interior del temple. No és rar, dic, perquè si l'ànima humana, després de morta, manté alguna forma de vida —o bé si divaga en algun punt del cosmos—, la d'en Barçola deu haver fet la mudança lluny de ca seva, esferèit de veure les controvèrsies que l'empaiten en el curs de bona part de l'Edat Contemporània.

M'expres així, en primer lloc, perquè l'historial (que no pas la història) que s'ha teixit al voltant de l'inefable personatge del segle XVII apareix, en efecte, pigada d'un densíssim seguit d'opinions a favor i en contra, a vegades fent-lo passar per heroi sublim, immortal; altres, blasmant-lo per haver viscut privilegiadament com a ric i poderós senyor, detentor d'un patrimoni fornit amb terres agrícoles, cases vilatanes i vinyes que —vamellara— fóra impossible que provingués de cap legítima i honesta acumulació de propietats, i sí amassat —per ell en persona o per la nissaga a la qual pertanyia— a costa de xuclar els béns als pobres, i, tot plegat, fruit d'una injusta organització estamental de la societat civil de l'època.

Ho dic, també, en segon lloc, perquè una certa literatura tardoromàntica, passada pel numen artístic d'Antoni Cursach i Truyol, de Ciutadella, el 1886, li va dedicar una desordenada, hiperbòlica i èpica novel•la que no s'aguanta als prestatges de la literatura menorquina d'allò més perdurable sense crepitjar d'ossos vells. Parl de la narració que titulà *Catalina*. Aquella composició novel•lística extremament retòrica, malgrat la noble intenció de l'autor, féu més mal que bé, però. Després d'haver discorregut una segona meitat del segle XVII, tot el XVIII i dos terços del XIX dins un ponderat i serè silenci d'opinió pública amb relació a la seva figura i els fets de s'Olla de ses Coves del 9 de juliol de 1644 en els quals va participar; quan la sobrie-

tat de la memòria, idò, s'havia mantingut en uns termes de prudència i d'enraonada escassetat de propaganda, l'obra de Cursach va obrir la caixa dels focs artificials: multicolors, brillants però efímers i buits, essencialment falsos. Aleshores, començà la desmesurada congriació d'una certa consciència tenyida d'heroisme extrem, banalment desproporcionat, sobre l'episodi de la «gesta» de Barçola i dels homes que l'acompanyaven en l'acció de fre al desembarcament de 200 corsaris àrabs (els moros de la parla popular) en un punt de la costa nord de l'illa.

Ho dic, en tercer lloc, perquè aquella faiçó exagerada d'heroi, d'home immolat per a la salvació de la vila i dels seus interessos *pro aris et focis*, si no us importa que manllevi el lema de la Desgràcia de Ciutadella del 1558, no provenia del parer viu dels seus coetanis, sinó de la mentalitat del segle XIX, que suscità un exacte deliri de patriotisme i de vigoria cristiana com, ben segur, no havien pretès ni Barçola ni cap dels implicats en la topada, almanco no en els termes i els capteniments que després li van ser adjudicats quan el contingent armat d'alaiorencs ja no podia desempallegar-se de l'ús propagandístic que els sobrevingué en allau plena. Però el cas va ser que, el segle XX, lluny d'apaivagar les flames patriòtiques, encara va atiar més i més l'incendi que, en els nostres dies, miram de contenir, com un qui refreda un motor sobreescalfat. Heus aquí tot seguit algunes proves del que estic considerant en aquest assaig.

En una absurda però deliberada propaganda política en favor d'una Espanya regenerada i unida, el Directori del dictador Miguel Primo de Rivera, entre 1923 i 1930, va concebre que els pobles i les regions espanyoles portessin a terme actes públics i culturals de base històrica per cantar les glòries pàtries, com més heroiques i sacrificades, millor. A Menorca, la propaganda va arribar aviat, indefectiblement. En el cas d'Alaior, el coronel d'Infanteria Jaume Vidal Villalonga fou l'encarregat d'esbombar una dissertació que acabaria després bolcada a la impremta en forma d'opuscle, titulat "Una página de historia menorquina" (1924). D'antuvi, però, havia estat presentat com a conferència, impartida a la Casa Consistorial el 30 de març de 1924, reflectida després, a tot drap, en portada del diari conservador *El Bien Público* [edició d'1 d'abril, núm. 15.278], i, a la inversa, amb un mutisme periodístic radical del republicà «La Voz de Menorca».

En quart lloc, ho dic perquè el franquisme (com abans la Dictadura de Primo de Rivera), necessitat com estava de proclamar episodis heroics de redempcions proverbials amb sang valerosa per a una pàtria presumptament amenaçada, també féu d'ideologia parasitària de Barçola, tot aprofitant el tercer centenari, el 1944, de s'Olla de ses Coves. Per tant, dels tres-cents anys de la mort de l'esmentat Barçola, a més del sempre oblidat Bartomeu Pons que, encara que no ho sembli per al record popular, també hi trobà el traspàs fatídic —i açò sense comptar els sis assaltants corsaris que també hi foren morts. Aleshores, l'aparell de propaganda política va redibuixar el perfil de Barçola amb uns adjectius extemporanis i ridículs, tot forçant unes concomitàncies absolutament deformes, injustificades i grotesques. No crec pas exagerar, per com la documentació de l'època l'assenyala amb paraules i descripcions derivades d'un claríssim empelt del llenguatge militarista del franquisme puixant. «Benemérito e insigne varón», «acribillado de heridas», «ofrenda de la vida», «muerto gloriosamente», «entusiasmo patriótico», «gloriosa señora», «cuerpo exánime del caudillo», «heroica hazaña», «el beso de sus heridas», «nuestro caudi-

llo», etcètera, conformen el florilegi d'etiquetes emfàtiques i grandiloqüents amb què l'estat dictatorial després del 1939 volgué apropiar-se de l'episodi que havia tingut lloc a l'illa gairebé tres-cents anys abans. I açò, sense negligir que la ploma embriagada de Cursach, cinquanta anys més reculats encara, tampoc no havia pecat de parquedat: «caudillo», «héroe», «glorioso triunfo», «inolvidable refriega», «bizarro comandante de la caballería», «bravo adalid»..., i així successivament a l'infinit.

Ho dic, encara, en cinquè lloc, perquè, a la vista d'uns antecedents tan feixucs, tan irrespirables, en els nostres dies —fa ben poc— es va aixecar un vendaval de reprovació per menystenir Barçola i destronar-lo de la peanya sobre la qual, en temps endarrere, havia acabat coronat. Va irrompre, idò, la llei del pèndul. Una certa nova ortodòxia considerà adequat de soscar Barçola per tots els costats: que si Barçola, no obstant haver mort en la batussa, havia de sentir-se «satisfet perquè les terres i les cases continuarien sent només seves» [carta al director del diari *Menorca*, 20-8-1994]; que si hi va anar, fou sols perquè l'assalt corsari s'havia detectat en «unes terres, uns llocs que eren seus»; que si, únicament, es féu mereixedor de ser vist com a «senyor terratinent», argüït aquest retret amb to despectiu d'una altra publicació periodística; o que si «hauríem de deixar de tergiversar la realitat històrica amb motivacions excessivament xovinistes». En definitiva: havíem passat de la farsa de dues dictadures a la iconoclàstia d'una nova mentalitat que mirava uns fets i uns personatges de l'Antic Règim amb la lupa pulcra però mal situada de l'hora democràtica i constitucional de finals del XX —no gens ensuperbida de cultisme universitari.

Sí, hi ha una certa maldestra —i desgraciada— fama que, primer, serví per exaltar-lo com un màrtir civil, fins que, més tard, se li giraria a la contra, infligint-li menyspreus. En realitat, però, la figura de Barçola i el grup que formava la milícia de xoc, l'únic que reclamen —si és que ho reclamen!— és un raig de prudència historiogràfica, per tal de reconstruir els fets i de reinterpretar-los sense cap fal•lera de conjuntures polítiques o de propagandes urgents, més pensades per controlar la mentalitat dels coetanis, que no pas per fer el relat científic de la història. El procés, en tot cas, l'hauem de reeixir, entretant, a través de les necessàries rectificacions, algunes fondes i substancials, i d'altres més superficials, però tanmateix gens fútils. És per açò que, a mi, el capítol d'en Barçola i tot quant se li refereix, em sembla, avui, una dialèctica de marea alta i marea baixa: inundacions i sequera, alternativament.

INVENTARI DE RECTIFICACIONS

En el riu que ja corre de les lògiques revisions i rectificacions que cal escometre'n, hem de fixar —si més no, així ho crec— les següents consideracions concretes, en línia d'una proposta de nova i potser més justa interpretació.

Primera: Barçola, el 9 de juliol de 1644, en els documents originals d'aquella data i en els posteriors, no va ser reputat mai d'heroi oficial, ni de res superlatiu. A les actes municipals, no hi llegirem una paraula més alta que l'altra, ni adjectius de gran retrò. Som nosaltres, els alaiorencs de la contemporaneïtat, que l'hem hipertrofiat, potser responent, com he maldat de remarcar, a interessos i conjuntures de propaganda política del segle XX —i també, en part, per la literatura romàntica del XIX. En origen, en el XVII, no li feren homenatges majestàtics ni l'enterraren amb cap cerimonialitat especial, de manera que no hi trobam comportaments institucionals que volguessin deïficar-lo per a la història. Tampoc no l'encensaren amb discursos,

ni amb oracions fúnebres, per altra banda, tan del gust de l'època.

Segona consideració: Erosionar la imatge del difunt tot al·legant que, al capdavall, va morir per defensar terres agrícoles que formaven la seva heretat de béns immobles damunt la qual en sortien com a regalims de mel les rendes familiars i els lucre econòmics de la seva estirp, és, a banda d'una grolleria historiogràfica, una formulació que sols prevaldrà el dia que hom hi aportï documents, fets reals i concrets, que de veritat actuïn de proves de càrrec contra l'eventual immoralitat del personatge. Per mi, fins allà on he pogut estudiar-lo, Barçola va engrossir la tropa que plantà cara als corsaris, primer, perquè pertanyia al grup de la milícia popular a cavall de la vila; i segon, perquè aquesta força armada (integrada per homes voluntaris per manca de soldats professionals que curessin la vila), tenia el deure assignat de protegir aquella franja septentrional de l'illa, a pesar que queda fora del terme municipal d'Alaior. Si em permeteu, m'hi estendré per la novetat historiogràfica que suposa. En els llibre d'actes de la Universitat, he localitzat algunes deliberacions del Consell que ens revelen que l'ordre per vigilar aquells punts vingué directament del governador de Menorca. En efecte, el repàs de les actes del Consell corresponents als mesos d'abril de 1640 i 1641 és ben aclaridor. Aporten la llum que necessitàvem per entendre la qüestió, sense caure en meres conjectures —vull dir, dominats pels nostres prejudicis ideològics actuals. Vet aquí la transcripció del document, que pertany a una sessió municipal del 25 d'abril de 1640. Fent-hi un preàmbul en què es diu que el governador havia manat a Pere Llopis, escrivà, que tornava des Mercadal, que la Universitat d'Alaior havia de mantenir sola la guarda de les Coves amb la gent del terme, l'acta explica que «puix que los del Mercadal estan molt paitats de guardes y no basten per tot, y que assò se fes sens súplica alguna, y que de así avant correria per nostron compte; y per ço nos ha aparegut pruposarho a Vs. Ms. per a que vejan y determinen si donarem nom a m^o Cosme Albertí qui ja esta elegit per enar a parlar amb lo Sr. Governador acirca de las munitions per a que se servesca alsar la ma de la guarda ordenat, puix no es raho que los de este terme fassen asolas la dita guarda, sino quey contribuescan com fins asi ses fet» .

L'al·legat és incontrovertible. No hi havia antecedents que justificuessin l'ordre de fer-se càrrec de la vigilància de les Coves (i de tota aquella comarca) en solitari. En tot cas, el text transcrit permet algunes conclusions evidents i clarificadores. Primera: que la zona geogràfica en qüestió havia estat custodiada, abans de l'ordre de l'autoritat reial del 1640, per una vigilància mixta de gents d'Alaior i des Mercadal. Segona: que de forma unilateral —com altrament era normal en el règim polític d'aleshores— el governador dictà una reforma del règim de guardes per a la comarca de què parlam, alliberà els mercadalencs de tenir-ne cura pel que fa a la franja litoral de les Coves, i les endossà als alaiorencs.

El Consell, vista l'ordre, resolgué fer una encomanda en la persona de mossèn Cosme Albertí per viatjar a Ciutadella i suplicar que el governador revoqués la decisió. O sigui, que tingués la munificència «d'alçar la mà», en expressió d'aquells anys. I açò, tot al·legant que «las demes guardas se fan en este terme per las marinas no son mes de onze parelles y no poden tampoch acudir per tot; y si lo dit Señor Governador no vol alliberar a que se pos com fins asi ha enat, se dona nom y poder a nel dit Alberti de appelar y esser hoit sobre de asso» .

La tossuderia del governador no pogué ser afeblida. El 27 d'abril Albertí, de pa-

raula, informà el Consell de les seves gestions. «De cap manera —diuen les actes— canvia de parer, ni en lo de aportar municions de Barcelona per a la vila ni lo de fer sols la guarda de las covas». Com que disposar de municions era reputat de vital en aquells dies, la Universitat hagué de resoldre, amb el vistiplau del governador, que es fessin venir amb el primer vaixell, i que si de la capital catalana no es poguessin treure, que ell escriuria al vir-rei d'allí. En conseqüència, «que las cordas, pólvora i plom es facin venir de Barcelona amb qualque mercader que te negocis allí, i que en ser aqui ja veurem d'on es paga» .

Pel que fa a l'afer de les guardes, l'acord fou que «se scrigue anel Señor Governador informantlo que se servescas que las possessions del terme del Mercadal comensin la dita guarda, aiuden y contribuescan enaquella, com son Binimersoch, Binifabini, Addaia, la Albaida, lo Molinet, Alcoix y las Covas que sia lo mateix pages desenar, puix ve acompte de exa manera, y si nou vol fer que se fasse la dita guarda ab los pagesos deste terme» .

Un any després, el litigi encara durava. A la primavera de 1641, el Consell i els síndics deien açò: «Que es doni poder i nom al Magnífic Síndic Lorens Pons qui es a Ciutadella, per anar al Governador y suplicarli, aixi de paraula com per escrit i tambe per via de justicia, si sera menester que se serveixi Sa Señoria de que no vagen homos d'aquesta vila d'Alaior a fer guardas a las Covas, puix no es cosa justa que la gent de la vila faci guardas a mar, majorment essent dita guarda fora terme». El governador, impassible, no claudicà.

Els arguments documentals que aport, avui aquí, són, per mi, escassament qüestionables, d'un valor altíssim. Resulta ben clar que, malgrat les protestes reiterades, els alaiorencs, durant la primera meitat del segle XVII, tingueren assignada l'àrea septentrional de Menorca, entre Son Saura i el port d'Addaia, per complir-hi un servei de guàrdies ordenat per la superioritat, encara que la zona caigués fora del territori municipal. És un fet palès que explica satisfactòriament —ho repetiré— per què anaren els alaiorencs a oposar-se a l'atac pirata l'estiu del 1644.

REVISIONS PER ALS NOSTRES DIES

Hi ha altres detalls, però, que també haurien d'entrar en aquesta sistemàtica de les revisions —i les rectificacions! Són un caramull els aspectes que havien estat despatxats amb un carés que, ara, resulta, com a mínim, assenyat que ens ho prenguem de nou amb calma, sense frissar. Moltes coses, en efecte, em semblen afectades de manca de rigor. S'ha dit el que, de veritat, era inexacte, i s'han assentat afirmacions que clamen un nou microscopi d'anàlisi. Per exemple, n'esgrimiré tres:

Primera Les plaques del nomenclàtor d'Alaior han batiat el vell carrer de ses Guixes amb la denominació de «Barçola, Jurat Clavari», tal com consta a la majòlica que és a tocar de la plaça Nova. En paraules àcides però exactes del nostre recordat historiador Andreu Murillo (traspasat fa ja dos anys), aquest títol és una ucronia. És a dir, una utopia, no ja projectada sobre un futur que somniam millor, sinó més aviat retroprojectada sobre el passat, per tal d'inventar-nos-el amb una inconfessable proclivitat, és clar, a idealitzar-lo. ¿Com, si no, hem de judicar el títol que, públicament, se li atorga a les plaques de carrer, fent-lo processar de jurat, quan resulta constant que la Universitat d'Alaior no rebé el dret a tenir jurats sinó el 21 de maig de 1651, quan el rang dels representants municipals va ser apujat, en efecte, de síndic

a jurat? Barçola, en aquell feliç dia que vérem millorats els nostres privilegis de la insaculació, anava a complir el setè aniversari en posició jaient, enterrat en el subsòl de la parròquia. No; en realitat, dels cinquanta-un càrrecs públics que exercí durant vint-i-sis anys de tasca pública entre 1618 i 1644, malament n'hi podia haver-ne cap de jurat. La jornada de la seva mort era regent de la clavaria d'ordinari: clavari sí, jurat no, i, en tot supòsit, sindic.

Segona Cap document arxivístic (declaracions i manifestacions de béns, censos, testaments i herències familiars o capbreuacions de propietats) permet, ni per aproximació, deduir que la casa del carrer d'en Barçola, al capdamunt de la portalada de la qual veiem campar una egrègia làpida esculpida, havia estat el domicili «en que vivió» el personatge, «muerto gloriosamente en lucha contra los piratas berberiscos», com hi llegim literalment. Fou el 1861, any de l'ordre reial que manava que els ajuntaments oficialitzessin els noms de carrers i places (amb la versió castellana, no cal dir-ho) que la forma popular del llavors carrer d'en Balle va passar, de cop i volta, a dir-se carrer d'en Barçola. Encara no m'ha estat possible esbrinar les raons amb què els regidors estalonaren el canvi de nom; i en especial, per què anaren a pensar en el record d'algun d'aquells antecessors del 1644. També se m'escapen, com aigua a les mans, els arguments que les autoritats del 1944 apromptaren per assegurar que l'habitatge número 4 d'aquella via hagués estat, realment, en un moment o altre, morada personal de Barçola. Si fem cas a les declaracions immobiliàries, l'heretat dels Barçola comprenia, dins el nucli de la vila, el següent: unes cases a la plaça, uns horts amb casa al Vergeret i un altre habitatge anomenat la Casa Nova, que els papers descriuen amb afrontes a la vora de la «cúria règia de la vila» i les presons reials. Per tant, es devia situar per devers l'actual carrer Verd. Ara com ara, idò, hauríem de posar en quarantena que hagués romàs mai a cap immoble del carrer de ses Guixes en qualitat d'habidor; altrament, una zona que llavors devia de presentar un aspecte més tost despoblat, o bonibé. A tot estirar, per aquells vols hi havia el camí del Porrassar amb tanques, horts i cases rurals o semirurals aïllades entre si, però encara amb poca trama urbana. Dubt molt que Miquel Barçola hagués fixat la residència urbana en un punt que, llavors, era més aviat ruraloide, extrem i fora mà; un punt on resulta remotament probable que hi tingués la residència pairal del seu llinatge.

Tercera Passant per alt la cosa merament anecdòtica que la galeria de fills il·lustres de la ciutat exhibeix un retrat que no correspon, ni de noves, amb la fesomia real d'en Barçola —fesomia, vull dir, de mirall fidel—, ja que és un “invent” del pintor; a banda aquesta contingència menor, dic, queda per completar aquest mapa de clarscur el capítol de la bandera —o les banderes, perquè en sabem de tres. Dues estan guardades dalt d'unes cambres de Maó, integrades en el fabulós llegat de patrimoni arqueològic, hemerogràfic i d'antiguitats de Pons i Soler, reunit dins la segona meitat del XIX i avui en poder de la família D'Olives Pons. L'altra bandera és la que avui, posada en mans de la institució municipal, coneixem com la bandera d'en Barçola. I tanmateix, per fer bo el joc irònic de contínues rectificacions de què parlam, resulta que és una bandera que, en realitat, no tenia una creu diagonal en aspa de color ocre, sinó que la tenia vermella —vermella com una taca de sang martirial. Benvinguda sigui la ineludible rectificació de la realitat en aquest altre punt de la biografia del protagonista!

Fins l'any 1944, l'anomenada bandera d'en Barçola fou un patrimoni privat, en

mans dels descendents de l'alferes Cosme Albertí Mercadal. Aquest home pertanyia al grup de les milícies populars (paisans compromesos a mobilitzar-se en casos d'atacs o alarma), que es formaven en els municipis a instàncies del governador de Menorca i que, de manera directa, eren coordinats pels batles respectius. En efecte, Antoni Ramis i Ramis ens ho havia posat en clar en un treball historiogràfic breu que féu publicar a les pàgines del *Diario de Menorca*: «[...] Nos quedan muchos libros —escriu— que hablan de nuestros antepasados que se prestaban en este punto con todo su conato y amor patrio para la defensa del país. No había excepción de personas, y abrazaba a todas desde la edad de quince a setenta años: así se deduce del edicto de 23 abril de 1600. Componíase de tres especies de arma, arcabuceros, mosqueteros y ballesteros. Anualmente se hacía revista por el mismo Gobernador de Menorca, siendo de cuenta de estos milicianos la fornitura de las armas y sus municiones, con privación de tenerlas emprastadas. En las reseñas debían los arcabuceros presentarse con dos libras de pólvora, dos docenas de balas de arcabuz y seis canas de mecha; los mosqueteros, con el doble de todo ello, y los ballesteros, con dos docenas de flechas. El comandante de armas de la isla era el jefe nato superior de todo el cuerpo, y además había un sargento mayor que disfrutaba el sueldo de seis escudos mensuales. Estaba a su cargo, 1º, adiestrar en el manejo de las armas a toda la gente de Menorca, tomándoles muestra dos veces al año; 2º, rondar las centinelas y guardias de los puestos marítimos; 3º, visitar las torres marítimas y las atalayas; 4º, reseñar las yeguas de la isla, señalándoles padre para la conservación de la buena casta de caballos; y 5º, rondar los puestos y centinelas de Ciudadela. En los casos extraordinarios de temerse invasión, nombrábanse uno o más maeses de campo, como sucedió en 1691, pues a lo que parece la gente de armas estaba dividida en dos cuerpos, el uno de Ciudadela, y el otro de la forana, es decir, de los pueblos de Mahón, Alayor y Mercadal [...] Además de las expresadas milicias —acaba apuntant l'historiador maonès— había en la isla a mediados del siglo XVII treinta y nueve caballos voluntarios con que sus dueños armados a su costa acudían en ocasiones de rebatos de enemigos, a saber: diez en cada uno de los términos de Mahón, Alayor y Ciudadela, y los restantes nueve en el de Mercadal y Ferrerías; prueba del mucho patriotismo de nuestros antiguos isleños» .

Pel que fa al cas de Barçola, no hem trobat mai un document reial que ens el confirmi en la funció d'efectiu de la milícia local d'Alaior. ¿Quan hi va ser nomenat, per qui i amb quina responsabilitat i graduació concretes? No ho sabem. Ara bé, una certa tradició històrica recollida en els manuals dels autors clàssics li ha adjudicat el càrrec de cap de les forces a cavall de la vila, però el fet roman pendent encara de comprovació irrefutable, llevat que, en realitat, hagués pertangut al grup de voluntaris a cavall, armats a les costes, de què ens parla Ramis i Ramis. El que sí ens consta és que l'adquisició de llurs respectives banderes es pagava dels fons de les mateixes unitats, però mai de la caixa de la Universitat. Entretant, desconeixem també les dades que afecten les banderes de què eren portadores les companyies locals d'Alaior l'any del desembarcament corsari del 1644. I açò no obstant: els llibres de determinacions de l'Arxiu Històric Municipal ens fan creure que els estendards se'ls pagaven i els custodiaven els mateixos integrants de les companyies, de manera que, en cap cas, tenien funcions de representació simbòlica de les autoritats pròpies de la Universitat, sinó merament de les companyies en particular, estrictament.

tament considerades. L'any 1639, uns pocs anys abans dels fets de s'Olla de ses Coves, el Consell de la Universitat d'Alaior va haver de dirimir una disputa amb el governador, en tant que representat del rei a l'illa de Menorca. Aquest els havia manat, mitjançant ordre tramitada a través del batle local, que paguessin de la clavaria d'ordinari la confecció de noves banderes per als capitans de la vila. De seguida s'hi oposaren enèrgicament, «puis que no es raho que la Universitat fasse banderas per los capitans, sino que aquells les fassen a ses costas, puis se honoren de aquellas». Fou en una sessió del 16 de setembre. Dia 21, en una nova deliberació i després d'haver al•legat al governador, altra vegada es negaren a fer aquella despesa que no els corresponia, de sort que acordaren elevar una segona súplica «al Molt Ilustre Sr. Governador y Capita General desta Illa, representantli de com las universitats desta Illa no estan obligadas en fer banderas per los capitans ni tal los toca, sino que los capitans y Alferes qui se honran de las capitanyes y banderas que fassen aquellas a ses costas, puis fentlas la Universitat seria haverho de pagar los mas pobres desta vila, porque los bens de la Universitat son sang de pobras» . L'extrema cura en la vigilància dels cabals públics que tenien encomanats, no pot ser més primmirada i rigorosa, un bon punt recalçant. Creiem, idò, que les dites banderes, finalment, no van ser satisfetes per la Universitat, perquè cap document ni cap carta de pagament no apareix en aquells anys del 1639 i següents. En tot cas, és fàcil considerar que la bandera (o banderes) que foren desplegadas a s'Olla de ses Coves quatre anys després d'aquella disputa amb el governador podrien ser les mateixes que havien estat, en efecte, en litigi de pagament. Per tant, una d'elles seria la que avui en diem d'en Barçola. A la vegada, explicaria còmodament per què va romandre tres-cents anys en poder de la família Albertí, fins que Antònia Albertí Villalonga, vídua de Sanz, en féu donació a l'Ajuntament dia 3 d'abril de 1944. En tot cas, serà llavors, en el marc de la commemoració del tercer centenari, que començarà a perfilar-se una vaga però explícita idea popular que aquell estendard seria cridat, tard o prest, a convertir-se en la bandera de la ciutat i terme d'Alaior. Així succeiria després, en la dècada dels anys vuitanta, amb la plena i legal adopció que s'hi assolí aleshores. Pel que fa a les altres dues (les conservades en el fons Pons i Soler), la primera és de seda de 2,60 x 2,47 m. Va pertànyer a la companyia del capità Llorenç Vidal d'un batalló d'Alaior, i també es trobava en servei allà pels vols de 1644, per la qual cosa és raonable pensar que fou brandada en els fets de s'Olla de ses Coves. Porta l'aspa de sant Andreu timbrada amb una corona oberta de cinc florons: forma dos quaters blancs, dos de grocs, dos de verds i dos de blaus i apareix orlada de triangles dels mateixos colors. Fou un regal a Pons i Soler del seu sogre Francesc Seguí Mercadal, descendent per línia femenina de la nissaga Vidal. La segona bandera també es de seda, amb aspa llisa de color cru i orla dels mateixos colors a la part de l'asta. És d'1,65 x 1,24 m; presenta tres forats rodons apedaçats, potser per impactes de munició. Havia estat col•locada com a exvot darrere d'un santerist de la parròquia de Santa Eulàlia .

En definitiva, tres són les banderes alaiorenques del segle XVII que es conserven actualment: una elevada a la categoria de bandera oficial del poble d'Alaior. El procés administratiu per fer-ho és ben conegut de tothom:

- Dia 1 de novembre de 1981, Joan Florit Sans, en nom del partit Fuerza Nueva, adreça una carta de sol•licitud a l'alcaldia que presidia Cristòfol Triay Humbert, primer batle democràtic de l'actual etapa de restauració constitucional.

- El 7 de desembre de 1981 es contesta tot acceptant la petició.
- El 18 de desembre de 1981 el secretari municipal de Maó, Agustí F. Estela, emet un informe jurídic favorable als drets d'atorgament de banderes locals, a l'empara de la legalitat llavors vigent.
- El 20 de març de 1982 l'historiador Fernando Martí Camps signa un informe històric i heràldic, tot confirmant la idoneïtat de convertir la bandera d'en Barçola en l'oficial de la ciutat.
- S'obre, però, un període de quatre anys de silenci administratiu ulterior. Es trenca amb un acord de ple el 6 de novembre de 1986 d'incoar definitivament l'expedient de declaració, sota l'alcaldia d'Antoni Pons Timoner.
- El 7 de febrer de 1987 el Dr. en Història Guillem Pons Pons lliura un nou informe històric i heràldic, de contingut coincident amb el que ja havia signat Martí Camps cinc anys abans.
- El 24 de març de 1987, el ple de la Comissió de Patrimoni de Menorca, sota la presidència de Guillem Soler Niell, aleshores director general de Cultura del Govern de les Illes Balears, accepta per unanimitat la petició que li és formulada per l'Ajuntament.
- Aprovació definitiva amb data de 8 d'octubre de 1987, atorgada pel Consell de Govern de la Comunitat Autònoma, i amb data d'entrada al Registre Municipal el 21.

Fou en aquella comunicació de l'òrgan executiu de la nostra autonomia que se li va dar caràcter oficial a la descripció vexil·lològica de la bandera d'en Barçola. Fent bones les determinacions dels dos historiadors, el Govern autonòmic estipulava que el disseny legal, a tots els efectes, havia de ser: «[...] cuadrada, de 2,4 m de lado, y formada por ocho franjas horizontales, de ancho igual, alternando los colores amarillo y azul-verdoso. Está cruzada por dos fajas diagonales de 0,17 m de ancho y de color ocre-amarillo, formando la cruz de San Andrés». En realitat, la creu representava el martiri de santa Eulàlia, l'única figura hagiogràfica que ocupa un patronatge canònic damunt la nostra ciutat: vull dir, que és l'única figura del santoral que ha rebut la condició de patrona d'Alaior. Però, ara, a més a més, sabem que l'aspa en diagonal pertoca que tengui el color vermell que els segles havia esvaït fins a fer-la semblar «ocre-groc». Al respecte, en tenim ara plena seguretat, després de la peritísima obra de restauració portada a terme per les expertes mans de Judit Tur Portella durant l'hivern de 2010. Caldrà, sense dubte, corregir-ho tan bon punt ho permetin les naturals renovacions de l'estoc de banderes que puguin, actualment, flamejar per finestres, balconades i despatxos. Potser és adient que recordem el bon consell que assenyala que «rectificar és de savis». Ara convindria que l'apliquéssim, sobretot amb la tranquil·litat i la confiança que ens dóna saber que, al capdavant, la biografia de Miquel Barçola i Cardona —com he mirat de demostrar-los— és un relat accidentadíssim de contínues rectificacions, ara groc, ara vermell.